

CEZARY KOŚCIELNIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Kulturoznawstwa
e-mail: cezkos@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-0066-7481>
<https://doi.org/10.14746/h.2024.2.7>

Przyroda w perspektywie kulturoznawczej jako obszar badań

Nature in cultural studies' perspective as an area of research

Abstract. *Issues related to the environment, its protection, climate change, etc., has been increasingly entering the field of humanities and social sciences. The article examines the theoretical framework for building a research program for cultural studies for environment, a subfield of cultural sciences relating to issues of nature. The context of consideration oscillates around the development of economic-cultural, and cultural-political issues with themes related to nature and its protection. The text indicates that culturally operationalized knowledge of nature can have both research and implementation translations, becoming the basis for building strategies or theoretical foundations for reflection in the fields of conservation practices.*

Keywords: *cultural studies of nature, Anthropocene, sustainable development, ethics*

1. Antropocen jako wyzwanie dla nauk o kulturze

Relacja człowiek–środowisko naturalne od dwóch dekad staje się jednym z dominujących tematów naukowych kształtujących nie tylko przyrodnicze i ścisłe, ale również humanistykę. Szczególnie istotne tematy występują na styku kultury i przyrody. Zagospodarowanie kulturoznawcze tematyki przyrody nie odnosi już tylko do zagadnień estetycznych czy symbolicznych, ale wpisuje się w tematykę zrównoważonego rozwoju i narracji antropocenu. Podjęcie przez badaczy kultury problematyki przyrodniczej i szerzej, przyrodniczo-politycznej,

wpisuje się w nową orientację humanistyki w ramach instytucjonalnego dyskursu zrównoważonego rozwoju. Wydana po raz pierwszy w 2011 r. przez Rolanda Scholza monumentalna *Environmental Literacy in Science and Society* była na wzór prac Diderota poststrukturalistyczną, interdyscyplinarną encyklopedią wiedzy o badaniach nad zrównoważonym rozwojem¹. W drugiej dekadzie XXI wieku „paradygmat encyklopedyczny” w podejściu do przyrody reprezentowany przez Scholza zbliżał wiedzę z nauk ścisłych i technicznych do społecznych². Jednocześnie rozwija się podejście klimatyczne w radykalnej filozofii politycznej, reprezentowanej przez Bruno Latoura, który dostrzega w nim nową antropologię oraz kolejną odsłonę walki klasowej³.

Humanistyka zorientowana na kwestię przyrody i klimatu zajmuje się tematami środowiskowymi w klasycznym wymiarze, np. przyroda i literatura czy rozwój filozofii przyrody. Nasuwa się pytanie, jaką rolę w tych procesach mogą odegrać nauki o kulturze. W artykule pojawi się propozycja ujęcia ram dla badań przyrody ze strony nauk o kulturze, „kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego” (można by użyć również skróconej nazwy: kulturoznawstwo przyrodnicze), którego tematyka może okazać się zarówno rozwinięciem klasycznego podejścia do humanistycznej refleksji nad naturą, jak i dla zadań badawczych „kulturoznawstwa gospodarczego”. Antropocen, rozumiany jako wpływ człowieka na globalną sytuację klimatyczną, jest wyzwaniem odwołującym się do praktyki politycznej i gospodarczej, zatem jej opis ciąży na humanistyce, w tym na nauce o kulturze.

Niniejszy tekst kontynuuje i uzupełnia wcześniejsze badania i rozważania⁴, gdzie zanalizowane zostały ujęcia środowiskowe, w tym zmiany klimatyczne, w dyskursach kulturowych, pogłębiając je tu o dodatkową refleksję metodologiczną. Zmiany klimatu mają konsekwencje nie tylko środowiskowe, ale także wpływają na szeroko pojętą gospodarkę (z polityką energetyczną na czele), urbanistykę, politykę transportową, turystykę itd. W wymienionych oraz pokrewnych im obszarach problematyka kulturowa odgrywa ważną rolę, jednocześnie współkształtując kwestie środowiskowe w tych konkretnym oddziaływaniu. Pojawia się pytanie, czy zagadnienia kształtujące „kulturoznawstwo przyrodnicze” mogą stać się autonomicznym podejściem w naukach o kulturze?⁵

¹ O. Renn, Roland W. Scholz: *Environmental Literacy in Science and Society. From Knowledge to Decisions*, Cambridge University Press 2011, „Journal of Risk Research” 2013, no. 16(10), ss. 1320–1322.

² R. Scholz, *Environmental Literacy in Science and Society. From Knowledge to Decisions*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

³ B. Latour, *Kampf um Gaia*, Suhrkamp, Berlin 2020.

⁴ C. Kościelniak, *Dylematy kulturowe w kształtowaniu świadomości zrównoważonego rozwoju*, w: *Wyzwania etyki gospodarczej w dobie kryzysu*, red. J. Sójka Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, Poznań 2023, ss. 93–107.

⁵ W tekście pojęcia natura i przyroda są traktowane wymiennie.

2. Ramy badawcze kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego

Co rozumiemy pod opisowym pojęciem kulturoznawstwo przyrodnicze? To skrócone określenie można by ściślej opisać jako badania nad kulturą w odniesieniu do przyrody, w tym także zagadnień ochrony przyrody. Najprościej rzecz ujmując, zadaniem tego pola badawczego będzie ujmowanie zjawisk środowiskowych, w kontekście kultury, metodami stosowanymi w naukach o kulturze, w powiązaniu z szeroko pojętymi badaniami nad przyrodą, np. ochroną dziedzictwa przyrodniczego. Sama nazwa kulturoznawstwo – wiedza o kulturze – zostaje zatem połączona z wiedzą o przyrodzie oraz wiedzą o znaczeniu przyrody dla człowieka, określając tym samym nowe pole badawcze. Można postawić pytanie, czy mamy tu jedynie do czynienia z kulturą refleksją nad środowiskiem naturalnym? Skorzystajmy w tym miejscu z analogii z estetyki, koncepcji zaproponowanej przez Rogera Scrutona⁶. W rozważaniach nad problematyką *mimesis* i reprezentacji w sztuce wskazuje on na sposób użycia przyrody w refleksji estetycznej:

Rozważmy ozdoby liściaste w architekturze gotyckiej. Mają one niewątpliwie duże znaczenie estetyczne. Używając tych ornamentów, architekt gotycki potrafił przetworzyć kamień w coś tak pełnego światła i ruchu, jak drzewo w lecie. Budowla, która powstała w ten sposób, nie nasuwa myśli o *liściach*. Nie skłania do myślenia o tych ornamentach jak o liściach, bądź do rozumienia kolumny w duchu leśnej narracji. *Nic* nie zostało powiedziane o liściach: występują one „dla efektu”⁷.

W estetycznym rozważaniu Scrutona ujawnia się szerszy problem funkcji humanistycznej i artystycznej refleksji na linii „przedstawienie–świat”, co analogicznie pozwala nam uchwycić relację „kultura–przyroda”. Choć kulturowy opis przyrody może poruszać, wyzwać emocje czy inspirować do działania, to jednak nie jest to opowieść o naturze, lecz użycie jej do zbudowania fikcji, dzieła sztuki itp., będących formą przedstawienia natury.

Intuicja Scrutona jest bardzo ważna, gdyż pozwala ona na zaproponowanie przeformułowania tego podejścia w kulturoznawczej refleksji nad naturą: „kulturoznawstwo dla środowiska przyrodniczego” nie jest propozycją budowania systemów, w których przyroda staje się estetycznym rekwizytem, lecz punktem odniesienia, częścią rozpoznania funkcjonowania systemów środowiska oraz systematycznej obserwacji świata działań, norm, ideałów w odniesieniu do przyrody. Scruton powtórzy jeszcze kilka razy sposób użycia przedstawień w sztuce, mniej lub bardziej świadomie odnosząc się do przykładu natury: „Dla efektu kolumny gotyckiej ważne jest to, że liście przedstawione na jej kapitelu imitują prawdziwe

⁶ R. Scruton, *Estetyka muzyki*, PWM, Kraków 2024.

⁷ *Ibidem*, s. 173.

[...]. Nie widzimy jednak liści jako *liści*, tak jak powinniśmy je widzieć na obrazie. Dostrzegamy raczej kamień podobny do liścia: naśladowanie zachwycające nas właśnie jako imitacja, a nie przez jakąś myśl o rzeczy samej”⁸. Parafrazując powyższe, w podejściu kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego aparat poznawczy nakierowany jest na epistemologię środowiskową, tak aby, nawiązując do powyższego przykładu angielskiego filozofa, właśnie o liściu coś powiedzieć i wskazać, jakie konsekwencje ta narracja o przyrodzie przyniesie zarówno w nauce o kulturze, jak i praktyce kulturowej.

Poszukując jeszcze jednej analogii, odwołajmy się do twórczości Alexandra von Humboldta. Jego biografka określa go w tytule swojej książki „wynałazcą natury”, co jest świadomym wskazaniem na kontekst szerszego kulturowego obrazu natury (w polskim tłumaczeniu zmieniono na „zrozumiał naturę”, co ma znaczenie dla głównej metafory tej biografii)⁹. Faktycznie nowoczesny światobraz natury został ukształtowany przez dzienniki podróży, opisy, szkice i obrazy przyrodniczych fenomenów, czyli jest taki, w jaki sposób ukształtowała go aktualna kultura natury. Postać Alexandra von Humboldta jako badacza przyrody jest kluczowa dla nowożytnej spójności obrazu natury z kulturą. Alexandra von Humboldt wprowadził przyrodę do *Weltanschauung* swojej epoki, oswajając jej dzikość i niedostępność, która stała się nie tylko przedmiotem badań, ale także ówczesnej kultury masowej, w tym podróżniczej. W sztuce natomiast istotną postacią był David Caspar Friedrich, który przełożył malarstwo krajobrazowe na poziom wartości utożsamienia się z miejscem, co wprowadziło zagadnienia przyrody i jej estetyki do polityczności. W każdym razie kultura przyrody od czasów nowożytnych staje się bardziej znacząca, by współcześnie być się jednym z centralnych punktów odniesienia dla różnych wymiarów praktyk społecznych. Tym niemniej percepcja czy to rysunków, czy to dzienników Alexandra von Humboldta, jak i interpretacja malarstwa krajobrazu Friedricha ma charakter refleksji kulturowo-przyrodniczej, gdzie niezbędna jest zarówno wiedza przyrodnicza, geograficzna, jak i aparat i metody poznania kulturowego.

Zatem kulturoznawstwo przyrodnicze proponuje się ująć jako pole badawcze w naukach o kulturze, badające wpływ norm, dyrektyw, wartości, habitusów, przekonań w odniesieniu do systemów środowiskowych oraz zoperacjonalizowaną kulturowo wiedzę o przyrodzie w kontekście jej wpływu na system społeczny, na czele z praktyką symboliczną oraz społeczno-ekonomiczną. W ramach kulturoznawstwa dla środowiska przyrody pojawia się również tematyka historyczno-kulturowa w perspektywie relacji kultura–przyroda. Metodologicznie, stosowane w niej podejście teoretyczne będzie uzgodnione z wynikami badań w naukach przyrodniczych – innymi słowy, wiedza o przyrodzie będzie determinowała jej zastosowania w wiedzy o kulturze, ale także w praktyce społecznej. Kulturoznawstwo przyrody

⁸ *Ibidem*, s. 174.

⁹ A. Wulf, *Alexander von Humboldt und die Erfindung der Natur*, Puingin, Berlin 2016.

spaja wiedzę o kulturze z wiedzą o naturze w kontekstach funkcjonalnych, wskazując na takie rozwiązania, które mogą zostać wdrożone na poziomie organizacji, polityk publicznych czy też innych form działań, np. programów edukacyjnych.

Zagadnienie podejmowane przez tę subdyscyplinę kulturoznawstwa będzie zatem łączyło nauki społeczne oraz nauki o sztuce z przyrodniczymi, będzie ono analizą kontekstów przeplatania się tej problematyki, wyjaśniając *ratio* dla działań człowieka w przyrodzie, wskazując na zmiany, jakie jej przynosi jego ingerencja.

3. Kulturoznawstwo przyrodnicze w kontekście kulturoznawstwa gospodarczego – analogia metodologiczna

Analiza dylematów ekonomiczno-przyrodniczych wskazuje, że znaczenie tego zagadnienia będzie nadal rosło. Przywołując wcześniejsze rozważania, wskazuje się, że główną składową tych dylematów jest ekonomia, tj. koszt produkcji, w tym koszt środowiskowy, oraz towarzysząca mu świadomość społeczna potrzeby jego poniesienia¹⁰. Wyróżniając trzy dylematy: niskokonsumpcyjnego życia, bezpieczeństwa energetycznego oraz spowolnionego wzrostu, wskazano, że są to dylematy o charakterze kulturowym, osadzone w sferze przekonań, wzorców i norm społecznych. Korzystając z tych ustaleń, warto pójść dalej i zauważyć, że kulturoznawstwo dla środowiska przyrodniczego staje się częścią namysłu nad kulturą gospodarczą co najmniej z następujących powodów:

– Kultura gospodarcza odnosi się nie tylko do praktyki wymiany ekonomicznej, ale także do jej relacji z otoczeniem. Zagadnienie „czystszej produkcji” (mające również swoje odzwierciedlenie w badaniach) to także część agendy gospodarczej i jej zapleczka kulturowego. „Czystsza produkcja” nie jest jedynie postulatem przemysłowym, ale także kulturowym. Bazuje ona na świadomości ekologicznej, ale także wzmacnia włączanie czynnika kulturowego w procesy organizacji produkcji¹¹;

– Tak jak w przeszłości kwestią do ustalenia były aplikacje postulatów etycznych CSR w przedsiębiorstwach, to obecnie jest nim ESG, wskazująca na realizację celów zrównoważonego rozwoju w agendzie działań ekonomicznych. Oznacza to zatem włączenie celów zrównoważonego rozwoju, w tym także refleksji nad przyrodą, do systematycznej praktyki ekonomicznej, w której siłą rzeczy muszą pojawić się odniesienia do wartości przyrody, ochrony środowiska itp.

– Kulturoznawstwo gospodarcze zakłada refleksję nad wpływem struktur kulturowych – przekonań, wierzeń religijnych, habitusu, determinacji historycznych – determinujących praktykę gospodarczą. Przestrzeń tej refleksji otwiera się

¹⁰ C. Kościelniak, *Dylematy kulturowe...*, s. 94.

¹¹ Zagadnienie „czystszej produkcji” jest operacjonalizowane naukowo. Wśród publikacji poświęconych badaniom z tego zakresu warto wskazać np. na czasopismo „Journal of Cleaner Production”.

w tym miejscu na zagadnienia wpływu wyżej wspomnianych kwestii nie tylko na ekonomię przyjazną środowisku naturalnemu, ale także na włączenie „ideałów środowiskowych” do nowego typu spojrzenia na praktykę gospodarczą. W tej perspektywie przyroda staje się częścią systemu społeczno-gospodarczego, a jej wymiarem może być np. planowanie przestrzenne z zachowaniem dostępu do natury czy np. strategie ochrony miejsc przyrody unikatowej w kontekście miejskim;

– Istotne zagadnienie badawcze stanowi kwestia jakości życia w kontekście ekonomicznym, gdzie określenie zagadnienia „jakości” należy do badań nad kulturą. Częścią jakości życia jest szeroko pojęta niskoemisyjność otoczenia, oznaczająca zarówno uwolnienie się od toksycznych, zagrażających zdrowiu substancji, jak i świadomości konieczności redukcji ich wytwarzania w procesach produkcji, wymiany, konsumpcji itd. Postulat ten można potraktować jak typ, którego wersjami są poszczególne praktyki społeczno-ekonomiczne, odnoszące się do tego zagadnienia, gdzie pod hasłem środowiska niezanieczyszczonego rozumie się np. audiosferę, krajobraz, warunki protekcji bioróżnorodności czy ład architektoniczny. Obok niego zmienia się wymiar użycia przyrody. Można by powiedzieć, że jest to przejście z – nazwijmy to roboczo – modelu turystyczno-eksploatacyjnego (pojawiający się sezonowo turyści) na model egzystencjalno-protekcyjny (przyroda jako część codziennej egzystencji, działania ochronne jako część strategii miejskiej itp.).

4. Pola oddziaływań problematyki kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego

4.1. Kultura w kontekście kształtowania światobrazów przyrody

Pierwszym zasadniczym zadaniem kulturoznawstwa przyrodniczego jest kształtowanie światobrazów przyrody, szczególnie w kontekstach, w których jej rozumienie staje się wyzwaniem społecznym. Do takich należą miejsca o szczególnej sensytywności i ryzyku utraty unikatowości przyrodniczej ze względu na działalność człowieka, które generują zjawiska takie jak *overtourism*, brak ładu architektonicznego czy też brak tożsamości kulturowej z miejscem, ze względu na deficyty rozwoju kulturowego.

Do działań kulturoznawstwa przyrodniczego należałaby zatem praca o charakterze naukowym i naukowo-twórczym, odnosząca się do lokalnej tożsamości przyrodniczej, ale także ich interpretacja poprzez wyodrębnienie wartości i idei charakterystycznych dla danego miejsca. Praca ta wymaga umiejętności posługiwania się narzędziami filozoficznymi, możliwością ujęcia głębokich procesów świadomościowych i historycznych wyodrębniających określone przyrodą cechy danego terenu, wskazujące na ich odrębność i potencjał kulturowy. W polskim, klasycznym wymiarze warto wskazać na region tatrzański i ujęcia klasyczne, jak

choćby Witkiewiczowską sagę o naturze gór *Na przełęczy*, jako wzorzec dla kulturowego opisu natury¹². Tworzenie współczesnego imaginarij przyrodniczego pozwala doprecyzować naukowo określone znaczenie środowiska naturalnego i pozwala przenieść je do doświadczenia społecznego, przekazując zarazem jego aksjologiczną istotność.

Kluczowym znaczeniem dla kulturoznawstwa przyrodniczego będzie następnie wsparcie działań o charakterze budowania ładu krajobrazowego i architektonicznego poprzez włączenie się w dyskurs krytyczny, interpretujący miejsce i specyfikę przyrody dla określonych celów funkcjonalnych. Pojęcie ładu krajobrazowego nie oznacza jedynie konsensusu między *Landschaftem* a zagospodarowaniem terenu, ale także wyrażenie kulturowego podejścia wobec natury jako kultury. Takim celem jest m.in. *Strategia UE na rzecz regionu alpejskiego*, w której formułuje się cel, jakim jest „ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego” oraz Konwencja Karpacka, realizująca również cele środowiskowo-kulturowe¹³. Działania kulturowe w tym zakresie nie mogą wynikać jedynie z opisu czy wymiany etnograficznej, ale wymagają hermeneutycznego namysłu, określenia kontekstu teoretycznego, który pozwoli zbudować podwaliny, szczególnie pod względem aksjologicznym.

W sporze teoretycznym i określeniu relacji natura–kultura pojawiają się kolejne dyskursy o charakterze kulturowym. Rola kultury różni się jednak w zależności od podejścia. Katriina Soini i Joost Dessein wskazali na miejsce kultury w tych dyskursach według relacji antropocentryzm–egocentryzm, wyróżniając trzy podejścia: kultura w zrównoważeniu (bardziej antropocentryczna, mniej ekocentryczna), kultura *dla* zrównoważenia (antropocentryczno-ekocentryczna) oraz kultura *jako* zrównoważenie (przewaga ekocentryczności nad antropocentrycznością (zob. rys. 1)¹⁴.

Zdaniem autorów kontekst kultury jako czynnika równoważącego relacje człowiek–natura niesie ze sobą największe możliwości zmiany transformacji społecznej, ale także włączenia natury, jako elementu kulturo-centricznego.

4.2. Problematyka gospodarcza na polu kulturoznawstwa przyrodniczego

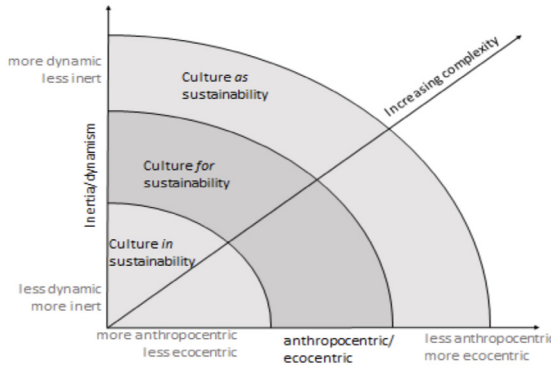
Metodologiczne powinowactwa kulturoznawstwa gospodarczego w pierwszym rzędzie zbliżają je do etyki stosowanej, co wynika z demitologizacji poglądu, jakoby praktyka gospodarcza miała charakter neutralny, czysto zorientowany na racjonalność zysku i podlegający, poza zasadami prawa i jego etyką, jedynie mo-

¹² S. Witkiewicz, *Na przełęczy*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1978 (1889).

¹³ Zob. *Strategia UE na rzecz regionu alpejskiego*, <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/summary/eu-strategy-for-the-alpine-region.html> oraz *Co to jest Konwencja Karpacka?*, <https://www.informatoriumkarpackie.pl/eksperci/konwencja-karpacka/o-konwencji> [dostęp: 16.03.2024].

¹⁴ K. Soini, J. Dessein, *Culture-sustainability relation: Towards a conceptual framework*, „Sustainability” 2016, no. 8(2), s. 167.

Rysunek 1. Dynamika udziału kultury w kontekście antropocentryzmu i ekocentryzmu

Źródło: K. Soini, J. Dessein, *Culture-sustainability relation: Towards a conceptual framework*, „Sustainability” 2016, 8(2).

ralności wymuszonej przez funkcjonalności rynkowe¹⁵. Praktycznym odniesieniem tych badań było zbudowanie strategii CSR-owskich w przedsiębiorstwach. W tym znaczeniu dylematy etyki życia gospodarczego mogły zostać przetestowane w biznesie. Kolejnym powinowactwem badań nad kulturą gospodarczą jest określenie symboliczne wartości ekonomicznej w budowaniu przestrzeni kulturowych oraz relacji społecznych¹⁶. W przestrzeni kultury kształtuje się wizja kapitału, relacji pracodawcy–pracobiornicy, ideały dystrybucyjne itp. Jeszcze innym powinowactwem będzie wskazanie na historyczno-ekonomiczne determinanty rozwoju gospodarczego, na co zwraca uwagę w swych badaniach Janusz Hryniewicz, skupiając się na zagadnieniach kultury organizacyjnej¹⁷.

Wprowadzenie w obieg kulturoznawstwa gospodarczego zagadnień przyrodniczych odnosi się do problemu: w jaki sposób kształtują się dylematy, których rozstrzygnięcia kształtują strategie rozwojowe w warstwie gospodarczej? Dylematy te są związane głównie z kosztami transformacji, ale także są one silnie sprzężone z habitusem konsumpcyjnym. W szczególnych przypadkach (do nich należy kasus polskiej transformacji energetycznej) mają one dodatkowy wymiar bezpieczeństwa narodowego¹⁸.

¹⁵ J. Sójka, *Etyka gospodarcza jako etyka stosowana*, w: *Wolność. Wieczne wyzwanie*, red. B. Rydliński, Sł. Sowiński, R. R. Zenderowski, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018, ss. 347–362.

¹⁶ A. Leder, *Ekonomia to stan umysłu*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2023.

¹⁷ J. Hryniewicz, *Polityczny i kulturowy kontekst rozwoju gospodarczego*, Scholar, Warszawa 2004.

¹⁸ Osobną kwestią pozostaje zoperacjonalizowanie sprawy bezpieczeństwa przyrodniczego. Przykład Ukrainy pokazuje, że nie tylko katastrofy (np. Fukushima), ale także działania wojenne prowadzą do destrukcji przyrody.

Traktując w tym miejscu o gospodarce, pojawia się kulturowe zagadnienia *green culture* oraz ekonomii cyrkulacyjnej. Zhongyuan Li i współpracownicy twierdzą, że *green culture* zarządu na poziomie emocjonalnym i kognitywnym przekłada się na świadomość *green culture* wśród pracowników¹⁹. Natomiast Prieto-Sandoval i współpracownicy wskazują *green culture* w SME jako jedną ze strategii ekonomii cyrkulacyjnej, zwiększającej dynamikę rozwojową przedsiębiorstw tego typu, także ze względu na odniesienie się do łańcucha ich otoczenia instytucjonalnego²⁰.

4.3. Polityczność a strategie wobec przyrody

W perspektywie problematyki natury polityczność ma znaczenie co najmniej dwójakie: po pierwsze teoretyczne, tj. wskazanie stanu gry politycznej o miejsce natury w procesach politycznych, oraz po drugie praktyczne, tj. odniesienie do środowiska w kontekście różnic między ideowymi kierunkami politycznymi.

Biorąc pod uwagę to drugie, warto zauważyć, że więcej miejsca agendzie klimatycznej przypisuje się w partiach lewicowych i liberalnych niż prawicowych i konserwatywnych. Interesujące badanie w Korei Południowej przeprowadzili Byungjun Yu i współpracownicy, podkreślając, że *performance* środowiskowy przedsiębiorstw jest wyższy w prowincjach, gdzie rządzą liberałowie z lewicą²¹. Warto zauważyć, że protesty rolnicze w Polsce w 2024 r. przeciw założeniom Zielonego Ładu w Europie popierane są przez partie prawicowe, w mniejszym stopniu lewicowe, co wskazywałoby na globalne polityczne ułożenie zagadnienia stosunku do polityki klimatu, gdzie za bardziej radykalnymi działaniami opowiadają się przedstawiciele lewicy, natomiast sceptyczni do nich w większym stopniu pozostają przedstawiciele prawicy (choć temat pozostaje jednak bardziej skomplikowany).

Kolejnym problemem na styku gospodarczego aspektu kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego i kulturoznawstwa gospodarczego jest zjawisko *greenwashingu*, czyli fasadowego przyjęcia norm ekologicznych, przy faktycznej realizacji schowanej przed konsumentami brudnej struktury produkcji. Zjawisko to było już badane od dłuższego czasu, wskazując na potrzebę wzmocnienia czynnika etycznego w strategiach²². Znaczenie zjawiska *greenwashingu* wzrosło w okresie

¹⁹ Z. Li, H. Yu, L. Xing, *The impact of green culture on employees' green behavior: The mediation role of environmental awareness*, „Corporate Social Responsibility and Environmental Management” 2023, no. 30(3), ss. 1325–1335

²⁰ V. Prieto-Sandoval, C. Jaca, J. Santos, R.J. Baumgartner, M. Ormazabal, *Key strategies, resources, and capabilities for implementing circular economy in industrial small and medium enterprises*, „Corporate Social Responsibility and Environment Management” 2019, no. 26, ss. 1473–1484.

²¹ B. Yu, S. Zeng, X. Meng, H. Ma, D. Sun, *Does natural environment prefer the right to the left? Governors' partisanship and corporate environmental performance*, „Corporate Social Responsibility and Environment Management” 2020 no. 27, ss. 1605–1616.

²² M.A Delmas, V.C. Burbano, *The Drivers of Greenwashing*, „California Management Review” 2011, no. 54(1), ss. 64–87.

wprowadzenia polityki ekologicznej Unii Europejskiej, szczególnie Green Deal: pojawia się poczucie niesprawiedliwości w sytuacji prawnych, a nieetycznych *by-passów* produkcyjnych, które występują jako *greenwashing*. Przykładem takiej strategii może być modernizacja sieci gazowniczej, także na poziomie narodowym, jak budowa gazociągów, gazoportów, inwestycji w mobilne punkty dostarczania gazu, pochłaniające niemały odsetek PKB państw. Określenie paliwa gazowego przez Komisję Europejską w niecałą dekadę później jako wysokoemisyjny niszczy zaufanie społeczne do polityki ekologicznej, a w konsekwencji nie pozwala budować kultury prośrodowiskowej²³.

Na prorotekcyjną postawę wobec natury wpływa – ogólnie rzecz ujmując – wzrost wiedzy o danym zjawisku. Interesującym przykładem jest zmiana stosunku Polaków do ustaw antysmogowych, dla których przyzwolenie społeczne wzrosło, podjęte między 2017 a 2021 r. tzw. uchwały antysmogowe nie spotykają się ze większym oporem po stronie społecznej²⁴. Zatem pozytywna reakcja społeczna wynika z konceptualizacji problemu przemysłowo-klimatycznego, przynoszącego wiedzę o tym, czym są zanieczyszczenia, jakie ryzyka niosą ze sobą. Świadomość tę budują zatem kompetencje środowiskowe, które stanowią konglomerat wiedzy, praktyki politycznej, ale także etyki. Kultura jest w tym miejscu odczytaniem ryzyka przyrodniczego, pełni zatem funkcję regulującą społeczną odpowiedź na zagrożenia przyrody.

4.4. Sprawiedliwy dostęp do przyrody

Postulowane przez Bruno Latoura powstanie klasy ekologicznej niesie ze sobą pytanie m.in. o jej uplasowanie się w hierarchii społecznej²⁵. Pytanie to kształtuje kolejny temat z zakresu relacji kultura–przyroda, mianowicie społecznego dostępu do przyrody. Trzecia dekada XXI wieku, naznaczona pandemią Covid-19, ponownie otworzyła zamkniętych w lockdownie ludzi na wrażliwość wobec lokalnej przyrody – zamknięcie wielu dalszych destynacji turystycznych spowodowało zwrot ku naturze obok miejsc zamieszkania, co miało pozytywny wpływ na lokalny rozwój turystyki²⁶. Jednocześnie otwarcie się na pracę zdalną i możliwość choćby częściowo

²³ Przekładając to na sferę produkcji przemysłowej: producenci używający „brudnej energii” są bardziej konkurencyjni, a „kultura czystszej produkcji” może być odbierana jako ekonomicznie nieefektywna ideologia.

²⁴ Por. wprowadzenie uchwał dotyczących modernizacji infrastruktury grzewczej i norm spalania w poszczególnych województwach: <https://czysteogrzewanie.pl/podstawy/uchwaly-antysmogowe/> [dostęp 16.03.2024].

²⁵ B. Latour, N. Schultz, *Zur Entstehung ein Ökologische Klasse*, Suhrkamp, Berlin 2022.

²⁶ Takim elementem był wzrost zainteresowania turystyką kamperową w Europie, natomiast w Polsce „bon turystyczny” stał się ożywieniem dla branży hotelarskiej i przyczynił się do zdynamizowania branży turystycznej.

wego przeniesienia pracy do Internetu spowodowało otwarcie się na lokalizacje poza wielkimi miastami i przedmieściami.

Jednakże pojawia się tendencja do zawężania się dostępności do miejsc z dobrze rozwiniętą infrastrukturą, a jednocześnie z przyrodą unikatową, do bogatszej klasy średniej i klasy wyższej. W całej Europie Zachodniej miejsca z taką przyrodą oferują bardzo wysokie ceny nieruchomości i relatywnie mniejszą niż w innych terenach ofertą do wynajmu mieszkań. Porównując Podhale, kurorty sudeckie, szczególnie Karpacz i Szklarską Porębę, z niemieckim Allgäu czy okolicami Chamonix, wynika, że łączą je wyższe niż w innych miejscach ceny nieruchomości. Nie inaczej jest w miejscowościach nadmorskich, w otulinach dzikiej przyrody: po polskiej stronie Władysławowo, Ustka czy niemieckie kurorty na wyspie Uznam lub Binz na Rugii mają wyższe ceny nieruchomości, a przez to zachowując elitarność. Punktowo, zjawisko to występuje w terenach przy wielkich miastach, np. podwarszawski Kampinos, okolicach Puszczy Białowieskiej czy Kazimierza Dolnego. Zatem zwiążanie dwóch czynników – przyrody i dobrze zbudowanej infrastruktury – winduje atrakcyjność, popyt i ceny. Nie inaczej jest z turystyką – niegdyś tzw. agroturystyka jako opcja spędzenia czasu na mniej uprzemysłowionej wsi stała się obecnie produktem nie rzadko droższym niż oferta hotelowa.

Socjologowie zwracają uwagę na problem urbanizacji natury, rozumianej jako włączanie jej w tryb życia miejskiego, z przyrodą jako estetycznym dodatkiem. Już w latach 60. XX wieku Henri Lefebvre zauważył skomercjalizowanie natury i ulokowanie jej w sferze przemysłu rozrywki:

Natura, czy właściwie to, co za nią uważamy, to, co z niej zostało, staje się rozrywkowym gettem, miejscem oddzielnym od rozkoszy, pozostałością „kreatywności”. Mieszkańcy miast wnoszą ze sobą miejskość [l'urbain], nawet jeśli nie przynoszą przy tym tego, co miejskie [l'urbanite]. Skolonizowana przez nich wieś straciła właściwości, cechy i urok wiejskiego życia²⁷.

„Skolonizowana wieś” to miejski habitus wprowadzony w oswojoną naturę w przedmieściach, której walorem miałby być dostęp do natury będącej w tym przypadku synonimem wyższej jakości życia. Pojawia się w tym miejscu interesujące zagadnienie „kultury natury zamieszkiwania” – wszak wyklucza się tutaj współegzystencję jako walkę o przetrwanie w trudnych warunkach. Byłaby to raczej kultura ogrodu, natury oswojonej, przetworzonej, przyjaznej i pozbawionej czyhających na mieszkańca niebezpieczeństw, jak i nieoczekiwanego, np. efektów niekorzystnych zdarzeń atmosferycznych. Niezależnie jednak od przenoszonych wyobrażeń natury, można by, parafrazując tezę tekstu Lefebvre'a, powiedzieć o formułowaniu roszczenia wobec dostępu do przyrody, które coraz bardziej wybrzmiewa we współczesnym społeczeństwie Zachodu.

²⁷ H. Lefebvre, *Prawo do miasta*, „Praktyka Teoretyczna” 2012, nr 5.

Zjawisko to jest przyczynkiem do szerszego problemu dostępności do wysokiej jakości wytworów i usług ekologicznych, wytwarzanych według zasady „czystszej produkcji”. Kulturowo wiąże się to z przekonaniem o terenie natury, jako „czystszy”, *ergo* „zdrowszy” niż teren miast czy przestrzeni przemysłowych. „Prawo do natury”, wpisywałoby się zatem w jakiś sposób w prawo do zdrowia.

Dotykamy w tym miejscu tematu kosztów ekologicznych (trzymając się powyższego „czystszej” stylu życia). Pojawia się pytanie, czy zmniejszona konsumpcja będzie określała jakość, a przez to będzie odpowiednio droższa? Ekologiczny model konsumpcyjny staje się produktem z górnej półki, niemalże luksusowym – restauracje oferujące ekologiczne menu nie są tańsze niż nieekologiczne (choć często nie oferują mięsa, relatywnie najdroższego składnika), auta elektryczne są droższe o kilkadziesiąt procent od aut spalinowych, a cena metra kwadratowego domu pasywnego jest droższa od budynku budowanego według dawnych norm. Nie inaczej jest z działkami, które na terenach obok przyrody unikatowej osiągają ceny metropolitarne. Oznacza to, że biedniejsza klasa, aspirująca do „klasy ekologicznej”, albo będzie zgadzała się na radykalną niedostępność tych dóbr, albo pojawi się nowy konflikt klasowy pomiędzy tymi, którzy będą je użytkowali, a tymi, którym będzie zakazane ich wytwarzanie w mniej ekologicznym rytmie produkcji. Wydaje się, że konflikt ten wydaje się obecnie nieunikniony, można powiedzieć, że wbrew jego założeniom pojawi się oś antyekologiczna, która będzie wykorzystywała luki prawne w dostawach towarów i usług mniej wymagających ekologicznie. Natomiast na poziomie ideologicznym może ona okazać się zarzewiem nowego sporu Zachodu, sporu o dostępność do produktów i usług „czystszej produkcji”.

5. Propozycje zastosowań

W naukach o kulturze wykorzystuje się różne perspektywy metodologiczne, również zakres problemowy często ma charakter interdyscyplinarny. Kulturoznawstwo dla środowiska przyrodniczego może odpowiedzieć na zapotrzebowanie na wiedzę o przyrodzie dla humanistów, może ono spełnić rolę mostu między wskazaną w pkt 4 problematyką a wiedzą przyrodniczą i ekologiczną.

Dalej, powyższa problematyka badawcza ma potencjał bycia nie tylko nauką pomocniczą, zarówno w kształceniu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, ale także wiedzą uzupełniającą w procesie kształcenia przyrodniczego i artystycznego odniesionego do tworzenia krajobrazu czy architektury, ale też inicjatorką zmiany paradygmatu ujmującego problem przyrody jako wyzwania dla kultury, otwierając się na nowe perspektywy poznawcze. Innymi słowy, wyjście od funkcji przyrody, jej potencjałów dla życia społecznego może okazać się punktem wyjścia do konstrukcji teoretycznych odniesionych do refleksji nad miastem, silnym włączeniem przyrody do strategii ochrony dziedzictwa kulturowego czy zasad zrównoważonego turystyki.

Kolejnym wątkiem kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego będzie włączenie go do analiz z etyki życia gospodarczego, tj. wpływu kultury natury na szeroko pojęte procesy ekonomiczne. Przykładem mogą być zagadnienia kodyfikacji etycznej i ich uzupełnienie o kwestie etyki i kultury czystszej produkcji. Innym, istotnym zagadnieniem jest analiza celów milenijnych i ich zastosowań od strony aspektów kulturowych.

Warto też zauważyć, że dogmat harmonii między naturą a kulturą, tak charakterystyczny dla państw o wysokiej sensytywności na naturę, jak Niemcy, Szwajcaria czy Austria, w wielu miejscach Europy, w tym w Polsce, jest ciągle wyzwaniem. Konflikt „rozwój vs. protekcja przyrody” nie zawsze przechyla się na rzecz tej drugiej, w związku z tym kulturoznawcza refleksja nad przyrodą ma potencjał edukacyjny i negocjacyjny dla sfery konfliktu, poprzez dostarczanie argumentacji, ale także krytyczną refleksję nad aktualnymi zagadnieniami, np. w Polsce jednym z nich jest kwestia transformacji energetycznej i problem zaufania do nowych technologii wytwarzania energii.

Wreszcie osobnym zadaniem badawczym jest historia ochrony przyrody, przybliżająca przeszłe i obecne strategie jej ochrony, definiująca problemy, określająca zmiany światoo obrazów natury, co było ściśle powiązane z wzorcami kultury. Powinna ona stać się częścią *curriculum* akademickiego również na kierunkach humanistycznych, odpowiadając na rosnące zainteresowanie tematyką ze strony młodego pokolenia.

Niniejszy artykuł jest jedynie propozycją ujęcia zadań badawczych w obszarze kultura–natura, stanowiąc głos w dyskusji. Warunkiem do rozwinięcia kulturoznawstwa dla środowiska przyrodniczego będzie jednak przyjęcie synergii z naukami społecznymi oraz naukami przyrodniczymi, skomponowanie metody badań w taki sposób, by przynosiły one nie tylko teoretyczny walor poznawczy, ale także były przekładalne na społeczną funkcjonalność, w tym potencjał praktycznych zastosowań, w tym także zagadnień w obszarze kultury.

Literatura

- Delmas M.A., Burbano V.C., *The Drivers of Greenwashing*, „California Management Review” 2011, no. 54(1).
- Hryniewicz J., *Polityczny i kulturowy kontekst rozwoju gospodarczego*, Scholar, Warszawa 2004.
- Kościelniak C., *Dylematy kulturowe w kształtowaniu światoo obrazów zrównoważonego rozwoju*, w: *Wyzwania etyki gospodarczej w dobie kryzysu*, red. J. Sójka, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych, Poznań 2023.
- Latour B., *Kampf um Gaia*, Suhrkamp, Berlin 2020.
- Latour B., Schultz N., *Zur Entstehung einer ökologischen Klasse*, Suhrkamp, Berlin 2022.
- Leder A., *Ekonomia to stan umysłu*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2023.
- Lefebvre H., *Prawo do miasta*, „Praktyka Teoretyczna” 2012, nr 5.

- Li Z., Yu H., Xing L., *The impact of green culture on employees' green behavior: The mediation role of environmental awareness*, „Corporate Social Responsibility and Environmental Management” 2023, no. 30(3).
- Prieto-Sandoval V., Jaca C., Santos J., Baumgartner R.J., Ormazabal M., *Key strategies, resources, and capabilities for implementing circular economy in industrial small and medium enterprises*”, „Corporate Social Responsibility and Environment Management” 2019, no. 26.
- Renn O., *Roland W. Scholz: Environmental Literacy in Science and Society. From Knowledge to Decisions*, Cambridge University Press 2011, „Journal of Risk Research” 2013, no. 16(10).
- Scholz R., *Environmental Literacy in Science and Society. From Knowledge to Decisions*. Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Scruton R., *Estetyka muzyki*, PWM, Kraków 2024.
- Soini K., Dessein J., *Culture-sustainability relation: Towards a conceptual framework*, „Sustainability” 2016, no. 8(2).
- Sójka J., *Etyka gospodarcza jako etyka stosowana*, w: *Wolność. Wieczne wyzwanie*, red. B. Rydliński, S. Sowiński, R. Zenderowski, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018.
- Witkiewicz S., *Na przełęczy*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1978 (1889).
- Wulf A., *Alexander von Humboldt und die Erfindung der Natur*, Puingin, Berlin 2016.
- Wyzwania etyki gospodarczej w dobie kryzysu*, red. J. Sójka, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych, Poznań 2023.
- Yu B., Zeng S., Meng X., Ma H., Sun D., *Does natural environment prefer the right to the left? Governors' partisanship and corporate environmental performance*, „Corporate Social Responsibility and Environment Management” 2020, no. 27.

Źródła i strony internetowe

- Co to jest Konwencja Karpacka?*, <https://www.informatoriumkarpackie.pl/eksperci/konwencja-karpacka/o-konwencji> [dostęp: 16.03.2024].
- Strategia UE na rzecz regionu alpejskiego*, <https://www.informatoriumkarpackie.pl/eksperci/konwencja-karpacka/o-konwencji> [dostęp: 16.03.2024].
- <https://czysteogrzewanie.pl/podstawy/uchwaly-antysmogowe/> [dostęp 16.03.2024].

